

היבטים חינוכיים בלימוד סוגיה תלמודית

"ההוא גברא דאפקיד כיפי"

התבוננות בסוגיות התלמוד מוליכה אותנו למסקנה, כי התנאים והאמוראים לא הסתפקו במסירת דברים גרידא. מגמתם הייתה גם לפתח בקרב התלמידים והלומדים את כושר החשיבה העצמית, הניתוח, ההשוואה וההבחנה. לראש הישיבה היה מאוד חשוב להכשיר דור של תלמידי חכמים, אשר יהיו מסוגלים בבוא העת, להוציא מן הכוח אל הפועל את הידע התורני, שרכשו בישיבתו לשימוש מעשי של יום יום בשאלות המתעוררות, בענייני דיומא, כפוסקים ומורי הוראה; זאת בנוסף למטרה העיקרית: לימוד התורה לשמה.

אכן, בסוגיות תלמודיות רבות אנו מבחינים בשילוב הזה של לימוד תיאורטי עיוני עם מציאות משפטית עובדתית. הלימוד היה בזמן אמת, כאשר ראש הישיבה שימש בעת ובעונה אחת גם כמורה־מחנך וגם כדיין וכפוסק. התלמידים שימשו גם כלומדים אבל גם כקהל הנוכח והצופה בדיון המשפטי, דיון שמתפקידו ללמוד את סדרי הדין, לבחון ולבדוק אותו וגם להעיר הערות לאחריו.

אין להעלות כלל על הדעת שהתלמידים ינסו להתערב תוך כדי מהלך הדיון המשפטי, אבל עם תום הדיון המשפטי, כאשר בעלי הדין עזבו את המקום, החל דיון ממצה, הן של כל מהלכי המשפט והן של הסוגיה שנלמדה או הנלמדת בהווה ואשר הייתה רלוונטית לפסיקתו של הדיין – ראש הישיבה. במאמר זה בחרנו להביא דוגמה מתוך מסכת בבא מציעא פרק ה"מפקיד".

נתבונן במשנה הראשונה שבפרק²:

"המפקיד אצל חברו בהמה או כלים ונגנבו או שאבדו, שילם ולא רצה לישבע... נמצא הגנב משלם תשלומי כפל... ארבעה וחמישה... למי משלם, למי שהפקדון אצל"

שומר חנים פטור בגניבה ואבידה לאחר שבועה.³ אם אינו רוצה לנצל זכות זאת ומבכר לשלם תמורת הפקדון שנגנב, מחדשת לנו המשנה, כי תשלום זה נחשב כקניית הפקדון על ידו. אם ימצא הגנב לאחר מכן ויחוייב לפי דין בתשלום כפל או ארבעה וחמישה,⁴ יזכה בהם השומר בגין התשלום ששילם בזמנו בעת הגניבה שבא במקום השבועה.

1. בבא מציעא ל"ה, ע"א.

2. שם ל"ג, ע"ב.

3. שם ו', ע"א: "אמר רב ששת ג' שבועות משביעין אותו".

4. שמות כ"א, לו.

- ניגש למקרה ה"כפיי" עצמו, הבה נביאו תחילה ככתבו וכלשונו:
- א. "ההוא גברא דאפקיד כפיי גבי חברי,
 - ב. א"ל הב לי כפי.
 - ג. א"ל לא ידענא היכא אותבינהו.
 - ד. אתא לקמיה דרב נחמן,
 - ה. א"ל כל לא ידענא פשיעותא היא, זיל שלים!
 - ו. לא שילם.
 - ז. אזל רב נחמן אגביה לאפדניה⁶ מיניה.
 - ח. לבסוף אישתכח כפי ואייקור.
 - ט. אמר רב נחמן הדרי כפי למרייהו והדרא אפדנא למרה".

חלוקת העניין: א-ד – המקרה; ה – פסק דינו של ר' נחמן; ו – תגובת הנתבע לפס"ד; ז – הפעלת ההוצאה לפועל ע"י רב נחמן; ח – שינוי הנסיבות; ט – שינוי פסק הדין בהתאם.

המתבונן במבט שטחי, נוכח לדעת שלפנינו דיין נמרץ שיש לרשותו הוצל"פ המבצעת ללא היסוס את הוראותיו. המדובר ברב נחמן בר יעקב, מגדולי האמוראים שבבבל, בדור השני והשלישי. במסכת בבא מציעא (ט"ז, ע"ב) מספר ר' נחמן: "אמר רב נחמן אבא מן ספרי דייני דמר שמואל הוה והוינא כבר שיתא כבר שבע, ודכרנא דהוּוּ מכרזי ואמרי הני שטרי אקנייתא דמשתכחי בשוקא נהדרינהו למרייהו".

כבר מקטנותו חי ונשם רב נחמן את אוירת בית-הדין מאביו ר' יעקב שממנו קיבל גם את ראשית תורתו⁷ ובעיקר קיבל מרביתו המובהקים שמואל⁸ ורבה בר אבוח, שהיה ממשפחת ראשי הגולה.¹⁰ תוקפו וסמכותו כדיין הוקנו לו גם מעצם היותו מקורב לבית ראש הגולה,¹¹ ויש הסוברים שרבה בר אבהו עצמו היה ראש גולה ונתן לתלמידו את בתו ילתא לאשה.¹²

ר' נחמן מוכר כדיין מומחה בדיני ממונות וקובעת הגמי' בכתובות (י"ג, ע"א): "הלכה כרב נחמן בדיני", ואכן רוב פסיקותיו הינן בדיני ממונות שבסדר נזיקין.

היותו תלמיד חכם מובהק, חתן למשפחת ראש הגולה, עשיר ובעל נכסים רבים – כל אלו הקנו לו סמכות כמעט בלתי מעורערת כדיין וכמורה הוראה בדורו. כל זאת בצד היותו ראש ישיבה מפורסם אשר תלמידים רבים ישבו לפניו ושאו ממונו תורתו. הגדול והמפורסם שבהם היה רבא. נראה בהמשך, כי גדלותו התבטאה גם בתחום הפדגוגי-דיקטטי ובקשר ההדוק שהצליח ליצור בינו לבין תלמידיו.

במקרה הנידון של "הכפיי" באים לידי ביטוי תכונותיו, כשרונותיו, גדלותו כתלמיד חכם וכפדגוג, סמכויותיו ויחסיו עם תלמידיו.

5. רש"י: "נזמס" וכן ברש"י כתובות פ"א, ע"ב ד"ה: "כפיי".
6. השווה בבא קמא י"ב, ע"א; כתובות נ', ע"ב וכן שם צ"א, ע"ב. אשר להסבר "אפדניה", רש"י כאן בד"ה: "דהא הוּוּ כפיי מעיקרא" מפרש שהכוונה לטרקלין. רבינו חננאל מפרש: חצר.
7. ביצה כ"ו, ע"ב; זבחים נ"ו, ע"א.
8. בעירובין ט"ז, ע"ב מכנהו בשם רבינו.
9. עירובין נ"ט, ע"ב בתוס' ד"ה: "בעא מיניה" וכן בגיטין ל"ב, ע"א בתוס' ד"ה: "והאמר".
10. לפי עדות ר' שריא גאון.
11. סוכה י', ע"ב, ברש"י ד"ה: "רב נחמן" וכן שם ל"א, ע"א גמ' "ההיא סבתא דאתאי לקמיה דרב נחמן" וכ"י.
12. (א) ברכות נ"ב, ע"ב עולא אקלע לבי רב נחמן" (ב) בבא בתרא מ"ו, ע"ב בתוס' ד"ה: "שלח".

סירובו של הנתבע לציית לפסק הדין: "זיל שלים" גררה בעקבותיה הפעלת ההוצל"פ להפקיע את האפדנה שהוערך כשווי "הכיפיי" והעברתו לרשות התובע בעל ה"כיפיי". ברור הדבר, שפעולה מבצעית שכזו יכולה הייתה להתבצע רק אם עמדה לרשות רב נחמן ובית-דינו יחידה מיוחדת בעלת סמכות, המסוגלת לאכוף חוקים ופקודות של בית דין. אמנם, יודעים אנו מן התלמוד הבבלי וגם ממקורות אחרים כי ראשי הגולה ומקורביהם שאבו כוחם מן השלטונות הבבליים-פרסים בנוסף להכרת העם בהם כצאצאי בית דוד.¹³

לאחר שה"כיפיי" נמצאו ע"י השומר ודמיהם התייקרו מאוד, פנה התובע – בעל "הכיפיי" לנתבע: טול אתה את שלך – אפדנך, ואני אטול את שלי – "הכיפיי". כמובן שהנתבע (השומר) סרב בטענה, שמרגע שקיבלת לידך את האפדנא שלי, זכיתי אני ב"כיפיי" שלך, והם התייקרו כבר ברשותי, אי לכך שייכים הם לי כדין. טענות אלו הובאו בפני רב נחמן והוא פסק לטובת התובע. תלמידי הישיבה ורבא בראשם נכחו וגם עקבו בדריכות אחרי כל שלבי המשפט: "אמר רבא הוה יתיבנא קמיה דרב נחמן". אנו גם יודעים את שם הפרק שבו למדו בישיבה באותה עת: "ופרקין המפקיד הוה". לאחר שנתייב המשפט, ובעלי הדין עזבו את האולם חוזר רב נחמן לשמש ראש הישיבה והקהל הופך להיות לתלמידים ואז פונה רבא לרבנו: "ואמרי ליה שילם ולא רצה לישיבע תנן".

קודם שננתח ונרחיב בהערותו זו של רבא, ננסה להתייחס תחילה לעיקרו של פסק הדין: "כל לא ידענא פשיעותא היא".

ידוע בדרך כלל, שאי ידיעה בשי"ס ובהלכה דינה כאונס ולא כפשיעה ויש על כך דוגמאות רבות נזכיר כאן שתיים, האחת בנושא נזיקין, מסכת בבא קמא (כ"ו, ע"ב): "אמר רבא היתה אבן מונחת לו בחיקו ולא הכיר בה ועמד ונפלה – לענין נזיקין חייב, לענין ארבעה דברי פטור".

הדוגמה השנייה בנושא תפילה, במסכת ברכות (כ"ו, ע"א): "טעה ולא התפלל ערבית, מתפלל בשחרית שתיים, שחרית מתפלל במנחה שתיים" וכו'. כלומר, שיכחה דינה כאונס ותקנתה ע"י תשלומין.

מדוע פסק, איפוא, רב נחמן: "כל לא ידענא פשיעותא היא"? כמה תשובות לכך:

א. אמנם בדרך כלל שיכחה נחשבת לאונס ולא לפשיעה פרט לדין השומרים, יען כי לשומרים יש ציווי וחיוב מיוחד מדאורייתא לשמור על הפיקדון "נטירותא מעלייתא" וכאשר שומר טוען אינני יודע היכן הנחתי הפקדון, הרי שעבר על ציווי מן התורה ולכן נידון כפושע. כאן המקום להוסיף, שעצם הסכמת השומר לקבל לידיו את הפקדון למשמרת מחייבת אותו להניחו במקום המוכר לו היטב בין חפציו האישיים או שעליו לרשום לעצמו היכן הניחו על מנת שיזכור זאת, והיה אם לא עשה זאת – נידון כפושע.

ב. כידוע, שומר הטוען טענת נגנבה או נאבדה וכדו' חייב שבועה שלא פשע בשמירתו בנוסף לשתי שבועות נוספות,¹⁴ רק לאחר שנשבע, נפטר מתשלום. במקרה ה"כיפיי", השומר אינו יודע היכן הניחם, אי לכך אינו יכול להשבע שלא פשע בשמירתו ומשום שאינו יכול להישבע – משלם.

ג. רב נחמן סבר ששומר הטוען: "לא ידעתי" או "שכחתי היכן הנחתי" יהיה חייב לא רק משום היותו פושע, אלא גם משום מוזיק – ולעניין נזיקין אמרנו כבר לעיל שבשיכחה הוא חייב.

13. סנה' ה', ע"א על הפסוק "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו" ושם ברשי"י ד"ה: "שרודים את העם".

14. ראה הערה 3.

ננסה כאן לברר, האם יכול היה השומר לדחות או לעכב את ביצוע התשלום בטענה: חיפשתי ולא מצאתי, אבל אני אמשיך לחפש עד שלבסוף אמצא את ה"כיפי", אז מה הבהילות הזו?

מדברי הרמב"ם¹⁵ משתמע בבירור שאין לשומר כל אפשרות לטעון כגון זאת וז"ל: "המפקיד אצל חבירו בין כלים בין מעות ואמר לו: תן לי פקדוני ואמר לו השומר: איני יודע אנה הנחתי פקדון זה... המתן לי עד שאבקש ואמצא ואחזיר לך – הרי זה פושע וחייב לשלם מיד". נראה לנו לומר כי קביעתו זו של הרמב"ם מסתמכת על שני דברים. א. דבריו התקיפים והנמרצים של רב נחמן: "זיל שלים!" שמשמעותם – מיד. ב. העובדה שה"כיפי" נמצאו בסופו של דבר, אבל רב נחמן הפעיל את ההוצלי"פ קודם המציאה.

מדוע חשוב היה לרבא לציין את שם הפרק הנלמד בעת שנערך הדיון המשפטי? רבא, כאמור, היה תלמידו המובהק של רב נחמן. כתלמידו, הוא עקב בדריכות אחרי כל מהלכי המשפט, בחן ובדק את פסק דינו של רבו והגיע למסקנה, כי פסק דין זה אינו מתיישב כלל ואף סותר את הלימוד התיאורטי, שלמדו ושלומדים באותו זמן ממש בישיבה ומפי ר' נחמן בעצמו. מעניין ביותר להדגיש כאן, כיצד מציג רבא את הקושי הזה בפני רבו: "ואמרי ליה, שילם ולא רצה תנן".

אין אנו יכולים שלא להתרשם עמוקות – ולהפיק ידע – מצורת הפניה המעודנת, העקיפה ומיראת הכבוד שחש התלמיד כלפי רבו ועוד בזמן ש"יתפסי" אותו בסתירה ממשנה מפורשת. רבא לא מתייחס ישירות לפסק דינו של רבו, אלא פונה אליו במעין פניה מרומזת לקבלת הסבר נוסף למשנה שנלמדה כבר ואשר לא הובנה כראוי ע"י התלמידים אותם ייצג רבא בשאלתו. הקושי מובא להלן בטבלת ההשוואה שלפנינו:

	משנה: "שילם ולא רצה"	גמ': "כיפי"
1. מהו סוג השמירה?	חינם	חינם
2. מהו סוג הפקדון?	בהמה או כלים	נזמים
3. מה קרה לפקדון?	נגנב או נאבד	לא ידוע היכן הם
4. מה נתן השומר תמורת הפקדון?	כסף	אפדנא
5. מהו השבח?	כפל, ארבעה וחמישה	יוקר הנזמים
6. מי זוכה בשבח?	השומר	המפקיד

כיצד הגיב רב נחמן על קושיית תלמידו? על כך נלמד מדברי רבא עצמו: "ולא אהדר לי". משפט קצר ביותר, ולא החזיר לי, ומשמעו: ולא ענה לי כלל. האם ראוי תלמיד מסור ונאמן כרבא ליחס כזה מצד רבו, ממש מדהים ומהמם. הבה ונבדוק, מדוע לא זכה לתשובה או להתייחסות כל שהיא? לפנינו מספר השערות ונבחון אותם:

- א. הקושיה היא קושיה ניצחת ואין בפי הרב תשובה להשיב.
- ב. רב נחמן ידע ויכול היה לתת תשובה, אך השאלה לא הייתה קשורה ישירות לנושא הנידון בשיעור ולכן חבל להסיט את הנושא ולאבד זמן יקר של לימוד.

15. הלכות שאילה ופקדון פ"ד ה"ז.

ג. השאלה שנשאלה אכן קשורה לנושא הלימוד, אך הרב – המורה והמתחנך – משיקולים פדגוגיים דידקטיים טהורים – לא ענה לתלמידו, על מנת שזה יתייגע בעצמו ויגיע לתשובה בכוחותיו הוא, בבחינת "יגעת ומצאת תאמין". כשמנתחים את דבריו של רבא, מיד אנו נוכחים לדעת כי ההשערה השלישית היא הרלוונטית ביותר והמשך דברי רבא יוכיחו:

"ושפיר עבד דלא אהדר לי". אין כאן לא כעס ולא התמרמרות ואף לא פליאה על שתיקת רב נחמן. לפנינו תגובה טבעית של תלמיד שידע והכיר את אופיו ואת שיטתו של רבו בלימוד ובהוראה. אולי גם הבין מתוך שפת הגוף שלו, כי עליו להגיע לפתרון ולתשובה לשאלתו בכוחות עצמו, ואכן רבא אמנם הגיע בסופו של דבר לתשובה הנכונה ולא זו בלבד, אלא שגם הודה לרבו, שלא סייע לו. מה הייתה התשובה שאליה הגיע רבא?

"התם [=במשנה] לא אטרחיה לביה דינא, הכא [=במקרה "הכיפי"] אטרחיה לבי דינא". השומר שבמשנה בא מרצונו הטוב לבית הדין ומעדיף לשלם עבור הפקדון שנגנב על אף יכולתו להפטר ע"י שבועה. נכונות זו מצידו ואי הטרחת בית הדין בפתיחת הליכים משפטיים שונים כל אלו מזכים אותו בשבח העתידי של כפל וארבעה וחמישה. לא כן השומר במקרה ה"כיפי". ראשית, הוא פשע בשמירתו כאמור, הוא נתבע ע"י התובע המפקיד בבית דין, יצא עליו פסק דין לשלם ולא ציית לו. בית הדין נאלץ להפעיל שמאי נדלין להעריך רכושו כשווי ערך ה"כיפי". הופעלו שוטרים לביצוע ההוצלי"פ. כאן בוודאי, שלא ניתן לנתבע פרס בצורת – שבח עתידי כתוצאה מיוקר ה"כיפי".

זכה רבא התלמיד להיות מגדולי האמוראים בבבל וכמו רב נחמן רבו גם הוא שימש כדיין וכפוסק. את אשר ראה, שמע, למד, שנה וחונך בבית מדרשו של רב נחמן יישם בעצמו בבית מדרשו. ההוכחה המשכנעת ביותר שאמנם רב נחמן היה מורה מעולה, ורבא תלמיד מצטיין נמצאת בהמשך פרק "המפקיד" (מ"ב, ע"א):

- א. ההוא גברא דאפקיד זוזי גביה חבריה
- ב. אמר לי הב לי זוזאי
- ג. אמר לי לא ידענא היכא אתבינהו
- ד. אתא לקמיה דרבא
- ה. אמר ליה כל לא ידענא פשיעותא היא, זיל שלים!

האם מקרה כזה וסגנון כזה מוכר לכם?